

סולמה של צור וסולם צורי

סולמה של צור בכתבי יוסף בן מתתיהו

בתארו את עמק עכו כותב יוסף:

ועכו נבנתה בחוף ארץ הגליל, בעמק הגדול, והרים סביב לה משלוש רוחות. מרוח מזרח סוככים עליה הרי הגליל, הרחוקים ממנה ששים ריס, ומצד דרום הר הכרמל במרחק מאה ועשרים ריס, וגבוה מאלה הוא ההר הסוגר עליה מצפון, הנקרא בפי יושבי המקום בשם 'סולם הצוריים' (סולמא דצור), והוא רחוק מהעיר מאה ריס. (תולדות מלחמת היהודים עם הרומאים, ב', י', ב', מהדורת שמחוני, עמ' 145).

בצד הרושם שהותיר הרכס הגבוה (**גבוה מאלה**, בא כמובן לבטא יחסיות), מטעים יוסף את אופיו המקומי של השם: "הנקרא בפי יושבי המקום בשם סולם הצוריים!"¹ אולי יש בכך רמיזה לפליאה מסוימת, שכן **סולם** אינו רווח כמרכיב בשמות הגיאוגרפיים הנזכרים במקורותינו.

אמנם ישנה דוגמה אחת המשתמשת, לכאורה, במונח גיאוגרפי - **סולמא דפרת** (סוכה נ"ג ע"ב; בכורות נ"ה ע"ב) אך שם הכוונה למים המחלחלים ועולים כמעין סולמות אל הפרת, שנתפס כגבוה שבנהרות. כלומר, מדובר בהסבר (לשיטת הקדמונים כמובן) לתופעה, ולא במונח גיאוגרפי פשוט!²

סולמה של צור בדברי חז"ל

אם בכתבי יוסף בן מתתיהו מצטייר השם כנושא אופי מקומי, נזכר סולמה של צור בדברי חז"ל כאתר ידוע ומוכר. הוא משובץ בסיפורי אגדה רבים כציון מקום חשוב הקשור באירועים ובעלילה הנגללת בהם, למשל:

¹ מדבריו של ש' קרויס - **קדמוניות התלמוד** כרך ראשון א', ברלין-וינה (ללא שנת הוצאה), עמ' 158 - משתמע לכאורה אחרת. הלה סומך את **סולמא דפרת** לסולמה של צור בפרק על הדרכים, ומגדירו: "והוא הדרך החצוב בסלעי שפת הנהר". דומה שאין פירוש זה מתאים כלל לרוח הכתוב בבבלי שם.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

... הגיע לכזיב. בא אחד ושאל לו את נדרו אמר לזה שעמו: כלום שתינו רביעית יין האיטלקי? אמר לו: הן. אמר לו: אם כן, תטייל עמנו עד שנסוג את יינינו והלך עמך עד שהגיעו לסולמה של צור. כיון שהגיעו לסולמה של צור ירד מן החמור ונתעטף וישב להתיר לו נדרו.

הדרך מוגדרת כאן באמצעות נקודות גיאוגרפיות: היישוב כזיב (שמו נשתמר בשם הכפר הערבי א-זיב) שממנו יצאו, וסולמה של צור במרחק של כשלושה ק"מ ממנו.

בדומה לו -

... באותה שעה גזר רבן גמליאל על גזילות עכו"ם שיהא אסור מפני חילול השם. שור של ישראל שנגח לשור של עכו"ם פטור וכו'. בדבר הזה אין אנו מודיעין למלכות אפילו כן לא מטין לסולמיה דצור על דשכחין כולן. (ירושלמי, בבא קמא פ"ד ה"ג)

כלומר, מדובר על הגיעם לנקודת הגבול של הארץ ושם שכחו את הדברים, וכן במעשה אחר שבו הגיעו לסולמה צור -

אמר: "טב לי נסב מן הדין עשבא ואחיה ביה מיתיא דארעא דישראל". כי פרי וסלק חמא חד תעלא מית מקלק באורחא, אמר: "טב לי מנסייא בהדין תעלא" ויהב עליה ואחיה. וסליק עד שהגיע לסולמי צור. כיון שהגיע לסולמי צור חמי חד ארי קטיל ומקלק באורחא. אמר: "טב לי מנסייא בהדין ארי", ויהב עלוהי מן עשבא וחייה וקם ואכל יתיה... (ויקרא רבה כ"ב, ז').³

[תרגום: אמר: "טוב לי לקחת מעשב זה ואחיה בו מתים של ארץ ישראל". כשגעש ועלה ראה שועל אחד מת מושלך בדרך. אמר: "טוב לי לנסות בשועל זה", ונתנו עליו והחיהו. ועלה עד שהגיע לסולמי צור. כיוון שהגיע לסולמי צור ראה ארי אחד הרוג ומושלך בדרך, אמר: "טוב לי לנסות בזה האריה", ונתן עליו מן העשב וחייה, וקם ואכל אותו].

לעיתים מוזכרת סולמה של צור כציון לסוגים שונים של גבול צפוני במישור החוף הצפוני או בארץ ישראל כולה. הנה, כך מאופיין חוף הגליל המערבי:

ומדלת הארץ השאיר נבזראדן רב טבחים לכרמים וליגבים' (ירמיהו נב). **כורמים** - תני רב יוסף: אלו מלקטי אפרסמון מעין גדי ועד רמתא. **יוגבים** - אלו צידי חלזון מסולמות של צור ועד חיפה. (שבת כ"ו ע"א)

² המעשה חוזר בשינויים קלים במספר מקורות. ראה ירושלמי, עבודה זרה פ"א ה"ט; ויקרא רבה ל"ז ג (שם השם הוא **סולמא צור**); בבלי עירובין ס"ד ע"ב (השם - **סולמא של צור**).

³ המעשה חוזר בשינויים קלים במספר מקורות: במדבר רבה י"ח, כ"ב; קהלת רבה ה', ה'; תנחומא בובר חוקת א' (שם רשם - סולמה דצור).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

בהסתכלות כוללת על מעמדה ההלכתי של ארץ ישראל לעניין מסוים, צוינו שני גבולות טבעיים שלה בפנינתה הצפונית-מערבית וברוח מזרח:

... ארץ ישראל אין חייבים עליה משם רשות הרבים... מאי טעמא? אילימא משום דמקיף לה **סולמא דצור** מהך גיסא מחתנא דגדר מהך גיסא... (עירובין כ"ב ע"ב) [תרגום: ...אם תאמר משום שמקיף אותה סולמה של צור מצד זה ומורד הגדר מצד זה].

מחתנא דגדר מציין קרוב לוודאי את מורדות הגולן והירמוך. בבחירת גבולות אלו הובלט מאד הצד המורפולוגי, ואכן סולמה של צור ממחיש היטב את ההיבט הזה.

אולי גם הניסוח:

כי מטית התם אקיף וזיל ל**סולמא דצור**, ובעיא מינייה מרב יעקב בר אידי.
(עירובין פי ע"א)⁴
[תרגום: כשתבוא לשם (לארץ ישראל) הקף את הדרך ולך לסולמה של צור ושאל מרב יעקב בר אידי].

הכוונה היתה להגיע לארץ ישראל מבבל בדרך הארוכה מרוח צפונית של הארץ כדי להציג שאלה הלכתית לחכם הדר בסביבה, אך הלשון **אקיף** מזכירה, ולו על דרך משחק לשון, את התיאור 'דמקיף לה סולמה של צור' במקור הקודם.

במיוחד בולט אופיו כאתר בולט בגבול הארץ, באגדה הידועה:

בשעה שהיה אברהם מהלך בארם נהריים ובארם נחור, ראה אותן אוכלים ושותים ופוחזים, אמר: 'הלואי לא יהא לי חלק בארץ הזאת', וכיון שהגיע ל**סולמה של צור** ראה אותן עסוקין בניכוש בשעת הניכוש, בעידור בשעת העידור. אמר: 'הלואי יהא חלקי בארץ הזאת!' אמר לו הקב"ה: 'לזרעך אתן את הארץ הזאת'.
(בראשית רבה ל"ט ח')

בלי להיכנס לשאלת יחסו של מדרש זה לפשוטו של מקרא, המכוון לדרך אחרת לגמרי שבה הגיע אברהם לארץ, דומה שאין כִּרְכָּס **סולם צור** יפה לתצפית ולמפגש ראשוני עם ארץ ישראל הנשקפת ממנו.

כללו של דבר, הדרך שחז"ל משבצים בה את **סולמה של צור** במאמריהם מורה על פרסומו הרב ועל מעמדו המוכר כמקום מציין גבול, אך אין בדבריהם כדי

⁴ בניסוח שונה מעט בביצה כ"ה ע"ב ובבא מציעא מ"ג ע"ב. אופיו של סולם צור כנקודת גבול עולה גם מהתיאור בספר מקבים העוסק במינויו של שמעון - בעל בריתו של אנטיוכוס בן אלכסנדר בלס - לשר צבא: "בסולם צור עד גבול מצרים" (מקבים א' י"א, נ' - מהדורת א' כהנא, עמ' קנ"ה).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לרמוז דבר על מהות השם ועל מקורו. אין ניסיון לבארו ואף לא נתלו בו דרשות לשוניות (נוטריקונים וכיו"ב) כדרכם של חז"ל בהתייחסם לשמות מקומות רבים.

סולם צורי

אחד מכלי הבית הנזכרים תדיר בספרות חז"ל הוא הסולם, ששימש לצרכים שונים במשק הבית ובמגורים. חז"ל הקפידו להבחין בין סוגים שונים של סולמות, ששימשו לצרכים שונים. אחת ההבחנות המקובלות היא בין **סולם צורי** לבין **סולם מצרי**, ויסודה במשנה הקובעת:

סולם המצרי אין לו חזקה ולצורי יש חזקה (משנה, בבא בתרא פ"ג ו')

העיקרון הכללי הוא, כי לגבי דברים קבועים ויציבים משמשת תקופת החזקה בת שלוש שנים כחזקה לעניין בעלות. **הסולם המצרי** קל ונייד, ולכן אינו נכלל בדין חזקה, מה שאין כן **הצורי** הגדול והקבוע. פרטים נוספים הזורים אור על ההבדל שבין שני הסולמות נאמרו בתוספתא:

סולם הצורי יש לו ארבע אמות ול**מצרי** אין לו ארבע אמות

(תוספתא, בבא מציעא פ"א הי"ד).

כלומר **צורי** המשמש כסולם לעלייה⁵, דינו כדין פתח בבית, ובחלוקת רכוש הוא נחשב כתופס ארבע אמות, מה שאין כן **הסולם המצרי** הקטן והקל יותר. פירוט נוסף בתלמוד:

היכי דמי **סולם המצרי**? אמרי דבי רבי ינאי: כל שאין לו ארבעה חווקים (עירובין ע"ז ע"ב).

כלומר, אין לו ארבעה שלבים. בהמשך נאמר לגבי הצורי - **כובדו קובעו**.

התמונה המצטיירת ממקורות אלה ומרבים אחרים ברורה למדי. **הסולם הצורי** מוכר היטב בספרות חז"ל ואפיונו מורים על סולם כבד וקבוע מעין "גרם מדרגות שלא ניתן להזזה"⁶, השונה מאד מה**הסולם המצרי**.

היש זיקה בין כלי או מתקן ביתי המכונה **סולם צורי** לבין שמו של אתר גיאוגרפי - **סולמה של צור**?⁷ ניתן כמובן לטעון שאין לחפש אחר משמעות מרחיקת

⁵ **תוספתא** מהדורת ש' ליברמן, ניוארק תשמ"ח, סדר נזיקין, עמ' 123; **תוספתא כפשוטה**, בבא מציעא, ניוארק תשמ"ח, עמ' 312.

⁶ הניסוח בעקבות י' הירשפלד, **בית המגורים הארץ ישראלי**, ירושלים תשמ"ז, עמ' 153.

⁷ על הזיקה הבסיסית בין סוגי **מעלות** בבית מגורים לבין מונחים גיאוגרפיים עמד ש' קרויס, **קדמוניות התלמוד** כרך ראשון, ב', ברלין-וילנה תרפ"ד, עמ' 334, אך לא הרחיב בעניין.

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

לכת, והדמיון הוא מקרי בלבד. עם זאת, העובדה ש**סולם** כמרכיב בשמות גיאוגרפיים אינו נפוץ כלל ועיקר, ועובדת הדמיון הלשוני הברור ל**סולם צורי**, ייתכן שרומזות לקיומה של זיקה כלשהי. איננו יכולים כמובן לדעת איך נוצר השם ומי השפיע על מי - הכלי (סולם) על המקום, או להיפך; אך אין להוציא מכלל אפשרות ש**סולם צורי** שנודע כסולם גדול כבד ויציב המוביל לעלייה⁸ הזכיר את המעלה התלול ברכס שכל אחד חייב לעוברו בדרכו לצור.

יוסף בן מתתיהו ציין כי **סולמה של צור**, הוא השם שהעניקו בני הסביבה למקום. אולי היו אלה ההולכים והבאים לצור שהכירו גם את סולמות הבית שלה, שהתאזרחו גם בארץ ישראל⁹. הדעת נוטה לאפשרות הזו, אך אולי מי שחווה את העלייה הקשה העניק לסולם כבד ויציב את הכינוי **סולם צורי** בעקבות זכרונות העלייה בסולמה של צור! מכלל השערה לא נצא, אך בצד קביעה המסתפקת במקריות כבסיס לדמיון של שני ה'סולמות', הועלתה כאן אפשרות להסבר נוסף.

נסיונות מודרניים להסבר השם

בספרות ידיעת הארץ החדשה רווח הנסיון להסביר את השם, כקשור למדרגות דמויות סולם שהיו חצובות במעלה הרכס. כך פסקו כמה מאנשי השם של חקר הארץ בדורות הקודמים¹⁰. יפה הוא הסברו של י' ברסלבי המשופך בסיפור מסעו לראש הנקרה:

לפעמים היתה באמת העלייה ברכב או עם בהמות משא אל ראש ההר קשה מאד, על כן חצבו תושבי ארץ ישראל כעין מדרגות בהר, וב'מדרגות' אלו היו עולים על מנת להמשיך את דרכם אל העיר צור היושבת מהלך כמה שעות מזה. על שום 'מדרגות' אלה קראו אז לרכס זה בשם 'סולמה של צור' - ה'סולם' בו עולים כדי להגיע אל העיר החשובה והפורחת צור. במשך מאות ואלפים בשנים נהרסו

במיוחד מחמת אי הבנה בסיסית (מן הסתם בהיעדר מראה עיניים!) של **סולמה של צור**, להלן הערה 10.

לעיל הערה 5. ⁸

על **כבול** שבגליל התחתון המערבי מספר יוסף: "אשר בתיאור בנינו כדמות הבתים אשר בצור וצידון ובארות"; **מלחמת היהודים עם הרומאים** ב', י"ח, ט', מהדורת שמחוני, עמ' 172.

⁹ ש' קרויס (לעיל הערה 1) הגדירו כך: "שם רע לכבודותו יצא למיצר ההר הנקרא **סולמא דצור** ותכליתו גדולה מאד, כי על ידו תחובר סוריא לפלשתינא ותכונתו היתה להקיף שיני הרים גבנונים (ביצה כ"ה ע"ב) כלומר לסור מעליהם בהקפה רבה והוקל אם כן טובת הדרך, לא זמן ההילוך האורך היקף זה". למותר לציין כמה רחוק תיאור זה הנשען על דברי הבבלי מתיאורי טיילי ארץ ישראל וסייריה, להלן. ¹⁰

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

המדרגות ונעלמו כליל ואילו כעת (שנות העשרים) עובר ומתפתל כביש טוב במקום, והתנועה בו מחיפה לבירות ומבירות לחיפה היא רבה מאד¹¹.

רוח ההשקפה על השינויים הגדולים שחלו בנוף ארצנו מאז שעזבנוה, שורה על המעשה; אך יסודו בנסיון אטיולוגי פשוט לבקש הסבר לשם סולמה של צור במראה המקום שהזכיר השם.

דומה לכך, אך בפחות מחוייבות להסבר עובדתי, נסיונו של ז' וילנאי:

מכיוון שהדרך עולה ויורדת כבשלבי סולם נקראה בשם זה¹²

בצורה עמומה במקצת מופיע הסבר זה במדריך ישראל:

לפנים עלתה והתפתלה ברכס זה הדרך העתיקה מעכו לצור. פיתוליה נקראו **סולמה של צור**, ומכאן שמו¹³.

אין אני בא לשלול את האפשרות שאכן מקורו הישיר של השם נעוץ במראה (איזשהו) **סולם** סלעי-קרקעי, או בדרך דמויית סולם שהיתה שם. אולם יש לציין כי אין לכך רמז במקורותינו. לעומת זאת, הדמיון הלשוני ליסולם צורי מצביע על אפשרות שונה לקביעתו או לביסוסו של השם. רוצה לומר, זכרון הסולם הצורי הממשי השפיע על הענקת השם למעלה התלול המוביל לצור.

איך ראה רש"י את סולמה של צור?

מעניין כיצד תפס רש"י, בפירושו לתלמוד, את הכינוי **סולם צור**? הוא לא הכיר - כמובן - ממראה עיניים, אך מסתבר שהכינוי המיוחד במינו הילך עליו קסם והוא ניסה לבארו בכל הזדמנות. קרוב לוודאי שלא עמד לפניו מקור שיסביר מהו **הסולם** הגיאוגרפי הזה, והוא ניסה - כדרכו בכגון אלה¹⁴ - לפרשו אגב שיקול דעת, תוך שהוא מסתייע בהבנה, שמדובר כאן בהר, ובניסיון לשלב בהסבר את תכונות הכלי **סולם** (המוכר כמובן היטב). אלו הם הסבריו:

¹¹ י' ברסלבי, **הידעת את הארץ, הגליל ועמקי הצפון**, הקיבוץ המאוחד תשט"ז, עמ' 21, וראה תיאור דומה: פ' נאמן, **אנציקלופדיה לגיאוגרפיה תלמודית**, תשל"א, ב', עמ' 216.

¹² **אנציקלופדיה אריאל**, עמ' 5346; **באגדות ארץ ישראל**, ירושלים תשמ"א, עמ' 123 מביא וילנאי אגדה ערבית המסבירה את הנקרות כתוצאה מפריצת הדרך של אלכסנדר.

¹³ מ' שני, **מדריך ישראל, גליל עליון ומקורות הירדן**, ירושלים 1978, עמ' 114.

¹⁴ ראה למשל פירושו לה' **ההר** - "הר על גב הר, כתפוח קטן על גבי תפוח גדול" (במדבר כ כב).

הוצאת תבונות מכללת הרצוג

סולמה דצור - מעלה הר וקצרה המסילה וגבוהה וקורין אותה פוייא"ה¹⁵ (שבת כ"ו ע"א).

לסולמה של צור - מעלות הר גבוה (עירובין ס"ד ע"ב)
דרך **סולם מעלות של הר צור** (ביצה כ"ה ע"ב)
דרך **מסילת צור** (עירובין פי ע"א)¹⁶.

אין רש"י עקבי בהגדרותיו, אך השימוש ב**מעלות** במובן **מדגות**: 'סולם מעלות של הר', ותיאור דוגמת 'קצרה המסילה וגבוהה' הן אפיונים יפים שאינם רחוקים מהמציאות.

דומה בעיני, כי המרגש בפירושו הוא הביאור לדברי הגמרא (עירובין כ"ב ע"ב), שבעקבותיו התייחס גם לעובדת היות **סולמה של צור** גבול לארץ ישראל: "סלע הר גבוה סביב לעלות בו לארץ ישראל והוא גבוה עשרה טפחים..."¹⁷.

אמנם בניגוד לקודמיו נושא התיאור בעיקרו אופי הלכתי ובמובן הגיאוגרפי רתוק מאד מלהיות מדויק, ובכלל זה הציון **לעלות בו לארץ ישראל** שאין לו כל פשר גיאוגרפי. בכל זאת, דומה כי השתמש רש"י בצורה מעניינת **בסולם** שבכינוי. **סולם צורי** מוביל אל העלייה¹⁸ ובסולמה של צור עולים לארץ ישראל, ובידוע שבהשקפת האגדה נתפסה ארץ ישראל כגבוהה מכל הארצות: "וארץ ישראל גבוה מכל הארצות..." (קידושין ס"ט ע"א; ספרי, שופטים קנ"ב)¹⁹; וכידוע 'הוכיח' שם הדרשן את גובהה של ארץ ישראל מהפסוק: "אשר העלה... את זרע בית ישראל מארץ צפונה..." (ירמיהו כג ז-ח). הנה כי כן, לא רק ממצרים עולים לארץ ישראל אלא גם מצפון, ומה יפה יותר מלהמחיש את העלייה הזו מעלייה בסולם סמלי בנקודת הגבול הצפונית?! בפירושו לפרשת ויצא הביא דברי מדרש:

עולים ויורדים. עולים תחילה ואחר כך יורדים. מלאכים שליווהו בארץ יוצאים חוצה לארץ ועלו לרקיע וירדו מלאכי חוצה לארץ ללוותו. (בראשית כח יב)

אפשר שעלייה וירידה בסולם, בקשר לעזיבת ארץ ישראל, שואבת השראה מהסולם הארצי הניצב בגבולה הצפוני - **סולמה של צור**!

¹⁵ "פוי"י, pui - רמה... משמש היום בצרפתית בשמות הרים..." מ' קטן, אוצר הלעזים, ירושלים, תשמ"ח עמ' 26.

¹⁶ ייתכן שכאן לא התייחס ל'מעלה' משום שהדברים קשורים בעניין הוספת מחיצות המבדילות בין רשות לרשות.

¹⁷ אין זה המקרה היחיד שבו פירש לפי העניין. עיין הערה 14, אך כאן הדבר בולט במיוחד.

¹⁸ לעיל הערה 5.

¹⁹ במקומות נוספים, למשל: "ארץ ישראל גבוהה ומתוקה ומשובחת משאר ארצות" (ילקוט משלי, תתקמ"ד).